

ԱՅԻՍԻՎԱԳՐԱԿԱՆ ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ա աստոյ Լամայի ճամբորդութիւնը :

ՔՈԼՈՄՊՈՍԻ ՃԵռՔՈՎ ՌՄԵՐԻԿԱՆ
գտնուելին ետքը , ամենէն երևելի ու
համբաւաւոր ճանապարհորդն եղաւ
Ա ասքոյ Լամայ անուանի Փորթուգալ-
ցին , որ իր ըրած հետաքրքրական ճամ-
բորդութեամբը և գտած երկիրներովն
մեծ լոյս տուաւ աշխարհազրութեան
և պատմութեան :

Փորթուգալի Ամմանուէլ թագաւո-
րը իր երկրէն գիւրին ճամբայ ու հա-
զորդակցութիւն մը գտնել կ'ուզէր
Հնդկաստանի հետ Շարեյուսոյ գլխին
անցնելով . շատ խմաստնոց և նաւապե-
տաց առաջարկեր էր իր փափաքը , զըտ-
նողին մեծ պատիւ ու վարձք խոստա-
նալով . բայց ոչ ոք կրցեր էր թագաւո-
րին բաղձանքը կատարել . թագաւորն
ալ վերջապէս բոլոր յոյսը Ա ասքոյ Լա-
մայի վրայ դրաւ , որ Փորթուգալի ազ-
նուական ցեղէ մը և շատ խելացի ու
հմուտ մարդ էր : Լամայ երբոր յանձն
առաւ առաջարկուած խնդիրը , թա-
գաւորը նախ իրեն հպատակ ու հաւա-
տարիմ մնալու երդմունք ընել տուաւ
անոր , ետքն ալ շատ յանձնարարական
թղթեր տուաւ արևելքի զանազան աշ-
խարհաց թագաւորներուն վրայ : Ա աս-
քոյ 1497ին յուլիսի ու թին իրեք նաւով
ու հարիւր վաթսուն հոգւով ճամբայ
ելաւ Պիէմ քաղքէն . և այն տաժա-
նելի ճամբորդութեան մէջ ամէն վտան-
գի և ամէն նեղութեանց յաղթելով
իրեք ամսէն ետքը Հնդկաստանի Վա-
լիքութ քաղքին դիմացը խարիսխ ձգեց :
Հնդիկը ասոնց նաւերն ու անակնունե-
լի գալուստը տեսնելով՝ մեծ վախ ու
զարմանք ցըցուցին . բայց ով ըլլանին
խմանալ ուզելով՝ մարդ խրկեցին որ
հարցընէն խմանան , ու թէ որ պէտք
ըլլայ՝ առաջնորդութիւն ալ ընեն : Ա աս-
քոյի ընկերներն վախցան ասանկ բար-
բարուաց հետ ցամաքը ելլել . մէջերնին
մէկը կար որ չարագործութեանցը հա-

մար 'ի մահ դատապարտուած ըլլալուն՝
զգուշութեամբ կը պահէին . Ա ասքոյ
առոր առաջարկեց որ եթէ եկողներուն
հետ ցամաք ելլէ՝ զինքը կ'ազատէ . ան
ալ յանձն առնելով ելաւ հետերնին քա-
ղաք գնաց :

Հնդկաստանցիք այս մարդը տեսնել-
նուն պէս վրան թափեցան ու հազար
ու մէկ հարցմունքներ սկսան ընել .
խեղջ մարդը անոնց լեզուն չգիտնալով՝
լուռ կեցեր ու վրանին կը նայէր : Եր-
կըցիք սպանիացւոց լեզուն հասկցող
արաբացի մը գտան որ թառնուզ քաղ-
քին մէջ Փորթուգալիները շատ ան-
գամ տեսած էր , և ինքը Պահիրէի
վրային Հնդկաստան անցած ըլլալուն՝
կը զարմանար թէ ինչպէս այս մարդիկը
ի կղպնա Փորթուգալի մայրաքաղա-
քէն ծովով Վալիքութ անցեր են :
Վարեացին մեծ սէր և ընդունելու-
թիւն ցցուց եկողին , և կերակրէն ետ-
քը խնդրեց որ զինքը իրենց գլխաւորին
տանի : Երբոր նաւատորմին մօտեցան՝
արաբացին նաւուն մէջի եղածներուն
հետ Ապանիացւոց լեզուովը խօսիլ սկր-
սաւ , ու բարձրաձայն կանչեց՝ թէ Աւ-
րախ կեցէք , այնպիսի երկիր մը հասաք
որուն հարստութիւնը բերնով պատմե-
լը անկարելի է : Լամայ և իր ընկեր-
ներն օտար ու անծանօթ աշխարհի մը
մէջ իրենց լեզուն լսելով՝ ուրախութե-
նէն լալ սկսան , և ինչ ըսենին չէին գի-
տեր : Երբը աղաչեցին Վարեացւոյն
որ յանձն առնու այն տեղի թագաւորին
զիրենք ներկայացընել . ինքն ալ գնաց
իմացուց իրեն թէ աշխարհիս մէկ ծայ-
րէն քրիստոնեայ թագաւոր մը մարդիկ
խրկեր է յանձնարարական թղթերով՝
ու քու բարեկամութեանդ կը փափաքի :
Ա ագաւորը այս բանիս վրայ մեծ ու-
րախութիւն ցուցընելով՝ գլխաւորի շխա-
նին յանձնեց որ ջանայ ամէն պատուով
ընդունիլ զանոնք : Ա ասքոյի ընկեր-
ներն երբոր այս բանս լսեցին՝ ամէն-
քը մէկ բերան կանչեցին թէ այս հրա-
ւերքին մէջ մատնութիւն պիտի ըլլայ .
ու կը յորդորէին զինքը որ խնայէ իր
անձին ու կասկածաւոր մարդկանց հետ

քաղաք չելէ : Ա ապօյ ասոնց մտիկ ըրբաւ . ու իր զինուորներէն տասուերկու հոգի զօրաւոր մարդիկ հետը առնելով՝ անվախ ու համարձակ քաղաք եկաւ : Հնդիկ մեծ իշխանը՝ որ թագաւորէն պատուէր առած էր ամէն պատիւն ընել եկող օտարականաց , երկու հարիւր հոգի ազնուականներէն հետն առած ծովեզերքը կը սպասէր : Երբոր ցամաք հասան՝ Ա ապօյ իրեն համար պատրաստուած փառաւոր գահաւորակին վրայ ելաւ , մեծ իշխանն ալ իր առանձին գահաւորակը նստած՝ սկսան դէպ՚ի թագաւորական պալատն երթալ : Ի՞նթիւ մարդիկ Վալիքութ քաղքին դրան առջև կը սպասէին օտարականը տեսնելու համար . իրեք հազար հոգի ալ զինեալ՝ Կամայի հետ ինչուան թագաւորին պալատը գնացին : Ի յս պալատը թէպէտ հողէ շինած էր՝ բայց ընդարձակ և շատ զուարձալի դիրք մը ունէր քովի մշակուած պարտէզներուն և աղբերց պատճառաւը : Ինդունելութեան մեծ սենեակը աթուներով զարդարած փառաւոր ամփիթէատրոնի մը կը նմանէր . պատերն ալ գոյնզգոյն մտաքսներով զարդարած էին : Ի յն ընդարձակ սրահին ծայրը նստած էր թագաւորը փառաւոր աթուոի մը վրայ . իրմէ հեռու կեցած էին պալատականքն իրենց պատուոյն աստիճանաւը : Ոյագաւորը կարծ զգեստ մը հագած էր , և այն զգեստին վրայ զուտ ոսկիէ վարդեր և ուրիշ ծաղկըներ ձևացուցած էին . կոճակներու տեղ մեծ մեծ մարդիտներ զրուած էին , կրծոցը վրան ալ ոսկիէ բանուած զարդ մը կար որ ինչուան ծնկուըներն կը հասնէր . գլխի թագին վրայ անթիւ մարդիտներ ու աղնիւ ակունք կը շողշողային : Կ կանջներուն և ձեռացն ու ոտիցը մատուըներուն վրայ նոյնպէս անհամար մարդիտներ աղամանդք կը փայլէին , և թևերուն ու որդքայը վրայ ալ ոսկի ապարանջաններ . այսպէս ալ արքունեաց հանդերձանքը բոլոր ոսկիէ ու արծըթէ էին :

Ա ապօյ Կամայ այս ամէն փառաւորութիւնն ու հարատութիւնը տեսնե-

լով՝ ապշեցաւ մնաց , և Փորթուգալի թագաւորին կողմանէ պէտք եղած բարեմաղթութիւնն և ողջոյնը մատուցանելով՝ առաջարկեց իրեն թէ մեր իշխանն մեծութեանդ բարեկամութիւն և սէրը խնդրելէն ետքը՝ կը փափաքի որ իւր հպատակացը թոյլուութիւն և հրաման տաս՝ այս երկիրս գալ վաճառականութեան համար : Ոյագաւորը սիրով մտիկ ըրաւ այս խնդրուածոցը և հրաման տուաւ որ ազատ և անարգել մուտք ունենան իրեն երկիրը . Փորթուգալի թագաւորին ալ համառօտ թուղթ մը գրել տալէն ետքը՝ իւր ստորագրութիւնն ալ դրաւ ու Ա ապօյի յանձնեց : Ի յն թղթին մէջ գրած էր թէ քու հպատակներէդ մէկը մեր երկիրը եկաւ և մենք ալ հաճութեամբ մտիկ ըրինք իր խնդրուածոցը , և հրաման կուտանք որ ասկէ ետքը կարենաք մեր երկրին հետ վաճառականութիւն ընել :

Ո՞եքէի և Կֆրիկէի Լքաբացիքը որ Կարմիր ծովով ու Եգիպտոսի ձամբով Հնդկաց հետ վաճառականութիւն կ'ընէին , լսելով իրենց վաճառակից ընկերներէն թէ հզօր ազգ մը ետևէ ընկեր է նոր ձամբաներով Հնդկաստան մտնել , շատ վախցան որ ըրլայ թէ անոնց պատճառաւ իրենց շահուն վնաս մը հասնի . ուստի նախանձով՝ ձեռաց տակէն Հնդկաց թագաւորին ազդարարութիւն ըրին թէ վաճառականութեան ու բարեկամութեան սուտ պատրուակաւ օտարազգի մարդիկ եկեր են երկիրդ , որոնց վախճանն է լրտեսել ատաշսարհքը , ու ետքը նաւերով ու անթիւ բազմութեամբ հոս գալով՝ թագաւորութիւնդ ձեռքէդ առնել : Ոյագաւորը հաւտալով այս զրպարտութեմիտքը դրաւ որ Ա ապօյի ընկերները մէկիկ մէկիկ այլ և այլ պատճառանքներով իրենց նաւերէն հանէ և ծածուկ սպաննել տայ . կը սպասէր դարձեալ Ո՞եքէին վաճառականութեան համար եկած նաւերուն , որպէս զի զաննք ալ զինելով՝ թշնամեաց վրայ պատերազմի պատրաստութիւն տեսնէ :

Լամայ իր բարեկամներէն թագաւորին չար դիտաւորութիւնը իմանուլով՝ փութաց ու ետ դառնալու հրաման առաւ, ու շատ հարստութեամբ ձամբայ ելաւ : Այս ձանապարհորդութիւնը շատ տաժանելի եղաւ Ասքոյի և իր ընկերացը համար . վասն զի բաց ի ձամբան զգիտնախնէն՝ մրիկներ, հակառակ հովեր, անհնարին տաքութին և երկար ձանապարհորդութեան սովորական հետևանքները՝ շատ մեծ նեղութիւն տուին իրենց . մէջերնին ալ հիւանդութիւն իյներով՝ շատերը կը մեռնէին, անանկ որ միայն քանի մը օրուան մէջ երեսուն հոգիէն աւելի մեռան . մնացածներն ալ տկարացած ու իրենց կեանքէն գրեթէ յուսահատած էին :

Հարիւր վաթսուն հոգւով ձամբայ ելեր էր Լամայ, և յիսունով միայն ետ դարձաւ : Փորթուգալցիք իր մօտաւոր դարձը իմացած ըլլալով՝ մեծ յաղթանակով զինքն ընդունելու պատրաստուեր էին : Ծագաւորը արքունի իշխանաց մէկը ընդ առաջ խրկեց Լամայի, հետն ալ ուրիշ շատ պատուաւոր ու զինուորական մարդիկ . ու արժանաւոր կերպով զինքը մեծարելէն ետքը՝ պատուոյ անուններ և իշխանութիւններ տուաւ իրեն, երեսուն հազար տուքաթ ալ տարեկան եկամուտ կապեց . անկէ ետքը Փորթուգալիք թագաւորը ինքզինքը Խթովիոյ, Արաբիոյ և Հնդկաց վաճառականութեան տէր և իշխան սկըսաւ կանչել . և Ասքոյի բերած հարստութեամբը կտանալու տեղ՝ աւելին ացքը տնկելով՝ հետևեալ տարին այլ և այլ մեծութեամբ տասուիրեք նաւ պատրաստեց, ու Փետրոյ Ալվարէզ Վապրալ անուանի նաւապետին ձեռքը տուաւ, պատուիրելով որ Լամայի հետ նորէն ձամբորդութեան ելէ՝ հարստութիւն և աշխարհ գտնելու համար . Եպիսկոպոսն ալ խաչանիշ զրոշ մը տուաւ իրեն ու սրբազան քահանայապետէն օրհնած գլխարկ մը . ձանապարհորդաց թիւն էր 12,000 հոգի . ասոնց հետ էին նաև ութ փրանկիս-

կեան կրօնաւոր և ութ ալ աշխարհականքահանայ . Ճամբորդութեան վախճանը անհաւատոները հաւատքի բերելէ, կ'ըսէին . թէպէտ բուն նպատակը այն էր որ Հնդկաց թագաւորն ստիպեն որ անկէ ետքը Արաբացւոց թողչուայ որ իր մայրաքաղաքը մտնեն, կամ բերք բերեն ու վաճառք դուրս հանեն . խոստանալով որ նոյն վաճառականութիւնն իրենք ընեն աւելի շահաւէտ և օգտակար կերպով :

Լաւատորմիղն մարտի ամսուն իննին ձամբայ ելաւ ու ապրիլ 24ին արևմրտեան կողմը նոր երկիր մը գտան, որն որ Լամայ իր առջի ձամբորդութեանը ատեն տեսած չէր . իսկ իրենք ալէկոծութեամբ և զիսպուածով մը հնկան : Այբոր ծովեզը հանդիսաւոր պատարագ կը մատուցանէին, տեղացիք այս նորանշան բանը տեսնելով՝ ամէնքն եկան հնու ժողվուեցան : Այս աշխարհն էր Պրազիլի երկիրն որ Ամերիկայի մէկ մամն է . թէպէտ և գտնողներն այս բանաց կրցան իմանալ . և իրենց այս մեծ գիւտը բանի տեղ չդնելով՝ դէպ'ի Վալիքութ քաղաքը գնացին :

Դիմաւորնին առաջարկեց թագաւորին թէ իր երկիրը վաճառանոց մը կ'ուզեն բանալ Աւրոպացիք, որպէս զի իրենց երկրին բերքը կարենան դիւրաւ Հնդկաստանի վաճառուցը հետ փոխանակել : Ծագաւորը հաւանեցաւ այս առաջարկութեանս, ուստի մեծ ու փառաւոր պալատ մը տուաւ իրենց ծովեզը, հրաման տալով որ խաղաղութեք իրենց բանին գործին ետեւէ ըլլան . բայց այս հանդարտութիւնը երկայն չըշեց . վասն զի ինչպէս որ վերն ըսինք, Արաբացիք Հնդկաց հետ վաճառականութիւն ըրած ըլլալով՝ երեր Փորթուգալիք օտարականաց պատճառաւը իրենց շահուն պակսիլը տեսան՝ մնոնց դէմ կոիւ մը հանեցին . և իրարու հետ զարնուելով՝ Աւրոպացւոցմէ յիսուն հոգի մեռան, և իրենց բերած վաճառքներէն շատ հարուստ ու թանկագին բաններ թշնամեաց ձեռքն ընկան : Աւ վարէզ այս բանս տեսնելով՝ անոնց շատ

նաւակներուն և Հնդկաց նաւերէն երկու հատին կրակ տուաւ . մայրաքաղքին ալ շատ վնասներ հասուց . ետքը ելաւ . Քոքինի աշխարհը քաջուեցաւ իր ընկերներովը՝ յուսալով որ հոն տեղը վաճառանոց բանալով՝ աւելի շահ ու հանգստութիւն գտնէ :

Քոքինի աշխարհը Հնդկաստանի Քալիքութ քաղքէն 90 գաղղիական փարսախ հեռու կ'իյնայ . և իր նաւահանգստին ընդարձակութեանն և ապահովութեան պատճառաւը՝ վաճառականութիւնն ալ բանուկ է . Քաղրալ հոն տեղի թագաւորին ներկայանալով՝ առաջարկեց իր խնդրուածը . ան ալ սիրով մտիկ ըրաւ՝ ըսելով թէ այս օտարականներն իմ թագաւորութեանս հաստատութեանն և հանգստութեա-

նը մեծ պատճառ են . ուստի մէկմէկու հետ հաշտութեան պայման և ուխտ հաստատեցին :

Բայց Քապրալ տեսնելով որ իր ոտքը Հնդկաստանին կտրուեցաւ , և նորէն հաստատուելու յոյս չմնաց , միտքը դրաւ պատերազմով զարնուիլ հետերնին . իրեններն իրեք գունդ բաժնեց , Ա ասքոյ կամայն գլխաւոր զօրագլուխ դրաւ , ու քսան նաւով Հնդկաստանի վրայ վազեց : Հնդիկը ասոնց զօրութենէն սարսափած մնացին . և ըլրնալով իրենց գեմ գնել՝ զէնքերնին ձգեցին : Խակ Փորթուգալիք շուտով ըոլոր Հնդկաստանի տիրելէն ետքը , ինչուան Ուլակայի թերակղին և Ողուքեան կղզիներն ալ իրենց իշխանութեան տակն առին :

Ա Յ Ա Ր Հ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Ո Ւ Թ Ե Ա :

Ութիւն կամ Տիխիս Ա բաստանու և հիմակուան կովկասեան գաւառաց մայրաքաղաքը՝ երկայնութեան 42°41' ու լայնութեան 41°30' տակը կ'իյնայ . շինուած է կուր գետին վրայ , որ քաղաքին մէջէն անցնելով երկու մաս կը բաժնէ . տեղացիք աս քաղքիս Ութիւնսի ժալանչ կ'ըսեն որ առա կամ Մերմանու ժաղան կը նշանակէ , իր հանքային ջրերուն համար . ինչպէս որ հին առեն ան կողմերը աս անունով կը կոչուին ուրիշ հանքային ջուր ունեցող քաղաքներ ալ :

Ութիւն իրեք մաս կը բաժնուի .

այսինքն բուն Ութիւն կամ Հինքաղաք որ կուր գետին հարաւային արևմտեան կողմը կ'իյնայ , որուն մէջն են հանքային ջրերու բաղնիքները , և եկեղեցիներով , աշտարակներով զարդարուած է . Ութիւնաբերդը որ հին քաղաքին հիւսիսակողմը ու գետին արևմտեան դին կ'իյնայ , որուն բնակիչքը մէկալ երկուքէն աւելի են . Ա բուարձանները որ կուր գետին դիմացի կողմն են , և մէկալ երկուքին հետ փայտէ մեծ կամուրջով կը միանան :

Քրիստոսի 469 թուին Ա ախտանկ Քուրտասլան Ա բաց թագաւորը շինեց